

RECENZIE

Dan SPERBER: *Explaining Culture: A Naturalistic Approach*

Blackwell Publishers, Oxford UK, Cambridge, MA, 1996, 175 p.

D. Sperber je odbornej verejnosti známy hlavne prácami z filozofie jazyka, kognitívnych vied, a najmä koncepciou relevancie v pragmaticky orientovanej teórii komunikácie, ktorá poskytuje presvedčivý výklad mnohých aspektov verbálnej komunikácie (metafora, irónia, explicitný obsah výpovede, rozlíšenie medzi výpovednou silou a prezentáciou výpovede - force a mood of utterance). Koncepciu relevancie (spolu s D. Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*, 1986) rozpracoval na pozadí kritického prehodnotenia griceovskej sémantiky a Griceovej teórie konverzačných implikátúr a maxím, s akcentom na úlohu kontextu pri dešifrovaní významu a zmyslu.

Pragmatickú koncepciu komunikácie s kľúčovým konceptom relevancie aj pri objasňovaní kognitívnych procesov Sperber aplikoval aj v sfére sociálneho poznania. V roku 1982 vyšla vo francúzštine práca *Antropologické poznanie* (v angličtine v roku 1985). Recenzovaná kniha je dokladom jeho pokusu o naturalizovaný program sociálnej vedy prostredníctvom tzv. epidemiológie reprezentácií, pričom tento pojem je výrazom autorovho presvedčenia o potrebe a produktivnosti asimilácie rôznych kauzálnych explanačných modelov bez postulovania imateriálnych entít. V úvode Sperber explicitne vymedzuje zábery, metódu a postupy svojho naturalizovaného projektu (s. 2 - 8). Na podklade analógie s formami naturalizmu vo filozofii mysle charakterizuje formy naturalizmu v sociálnej vede, pričom odmieta ako neudržateľný redukcionizmus aj liberálnejšie chápanie prírodno-prirodzeného, a prikláňa sa k tzv. rekonceptualizácii sociálnej sféry, prostredníctvom ktorej sa eliminujú zo slovníka sociálnych vied termíny, ktoré nereferujú na prírodné objekty a procesy. Minimálny naturalizmus epidemiologického skúmania sociokultúrnych javov však nesľubuje nespĺniteľné: totiž univerzálnu teóriu kultúry. Sperber jasne hovorí len o ambícii formulovať teóriu stredného kalibru pracujúcu s mnohými explanačnými schémami vypožičanými z populačnej genetiky, ekológie, sociálnej psychológie a kognitívnej psychológie. Na jednej strane Sperber problematizuje výkladovú hodnotu a intersubjektívnu validitu interpretativizmu, v ktorom sa neraz vidí vlastný *raison d'être* sociálnych vied, na druhej strane kriticky hodnotí aj biologický opis kultúrnej evolúcie (E. R. Dawkins, D. Campbell, E. O. Wilson a i.), hoci sám vonkoncom nezapiera inšpiráciu darwinistickými ideami (selekčný tlak, prírodný výber, adaptácia).

Z perspektívy epidemiologického prístupu vysvetľovať kultúru, značí, objasniť distribúciu, šírenie, uchovávanie a odovzdávanie reprezentácií, mentálnych aj verejných. Tendenciu šíriť sa, nákazlivosť kultúrnych javov artikuloval napríklad G. Tarde, podľa ktorého kultúru a vlastne celý sociálny život treba objasniť ako

kumulatívny efekt nespočetných procesov interindividúálneho prenosu kultúrnych artefaktov prostredníctvom imitácie.

Obsah knihy tvorí šesť esejí doplnených záverom, poznámkami, bibliografiou a vecným aj menným registrom. Sperber vychádza z predpokladu, že ontológia sociálnych inštitúcií (manželstvo, totem, pohrebné rituály, obeť a i.) je záležitosťou par excellence sociálnych vied. Prvá kapitola *How to be a True Materialist in Anthropology* (s. 9 - 32) rozoberá filozofické aspekty epidemiologického prístupu so zreteľom na antropológiu, jej konceptuálnu schému, interpretatívny slovník, jeho arbitrárnosť, a teda faktickú irelevantnosť ontologických záväzkov plynúcich z takejto pojmovej schémy. Autor to dokumentuje na pojme manželstva. Podľa Sperbera, ktorý v danom kontexte ešte upozorňuje na prínos tzv. difuzionistickej antropológie a archeológie, je neadekvátne chápať kultúru ako analógiu génovej replikácie, lebo - ako nasvedčujú výskumy kognitívnych vied - pamäť nie je jednoduchým skladom spomienok a informácie (reprezentácie) a reprezentácia sa v procese komunikácie (kódovanie, dekódovanie, imitácie, ostenzia, inferencia) transformuje a modifikuje. Epidemiológii reprezentácií teda prislúcha premostiť kognitívne a sociálne vedy. "An epidemiology of representations would establish a relationship of mutual relevance between the cognitive and the social sciences, similar to that between pathology and epidemiology" (s. 31). (Epidemiológia reprezentácií by mala založiť vzťah vzájomnej relevantnosti medzi kognitívnymi a sociálnymi vedami, vzťah, ktorý je podobný relácii medzi patológiou a epidemiológiou.) Epidemiológia reprezentácií neskúma obsah reprezentácií, jeho determináciu a proces formovania, ale podmienky (psychologické a ekologicko-environmentálne) ich transmisie a rozširovania, chce objasniť, prečo sú niektoré reprezentácie rozšírenejšie než iné (napr. niektoré mýty, iracionálne presvedčenia a pod.). Sperber háraba aj s pojmom rodinnej podobnosti (a family resemblance), rozlišuje dva základné typy - deskriptívnu a interpretatívnu podobnosť - a ilustruje tento rozdiel na príklade manželstva. Sociokultúrne javy sú podľa epidemiológie reprezentácií ekologickými vzormi, šablónami, predlohami, schémami, (patterns) psychologických fenoménov.

Druhá kapitola s názvom *Interpreting and Explaining Cultural Representations* (s.32 - 55) približuje a konkretizuje epidemiologický projekt skôr zo špeciálnevedného hľadiska, než z filozofického pohľadu. V tejto kapitole si autor bližšie všima a charakterizuje niektoré explanačné schémy v antropológii (štrukturalizmus, funkcionalizmus, epidemiologický model) a porovnáva rozdiely medzi interpretáciou a kauzálnou explanaáciou. Upozorňuje na skutočnosť, že interpretatívne generalizácie neexplajú reálne entity, ale pomocou nich len konštruujeme isté fenomény a vlastnosti. "Interpretative generalizations are patterns that can be selected, rejected, and modified at will, in order to construct interpretation of local phenomena as such, and only as such, may they be useful" (s. 43). (Interpretatívne zovšeobecnenia sú schémy, ktoré možno ľubovoľne vyberať, odmietajú a modifikovať, s cieľom konštruovať interpretáciu vnímateľných fenoménov, a zrejme len takto môžu byť tieto generalizácie užitočné.)

Sperber upozorňuje, že epidemiologická metafora nemá vzbudzovať dojem, že kultúrne reprezentácie, ich prenos a šírenie sú patologickým javom. Kultúrne reprezentácie (presvedčenia, mýty, klasifikácie farieb, techniky, narácie a i.) sú všeobecne rozšírené a pevne zakorenené. Sperber pripúšťa ich ontologickú heterogénnosť, z čoho plynie, že rozdielne druhy reprezentácií majú aj rôzne metódy distribúcie (porovnaj napr. šírenie mýtov a rozširovanie vedeckých poznatkov). Kultúrne reprezentácie sú konštituované tak z reprezentácií mentálnych (presvedčenia, preferencie, intencie), ako aj verejných (výpovede, texty, signály, symboly, obrázky). Na príklade rozprávky Little Red Riding Hood - Červená Čiapočka, ktorá má v európskej ľudovej slovesnosti frekventovaný výskyt a viaceré modifikácie, rozoberá proces komunikácie medzi verejnými a mentálnymi reprezentáciami. Autor opisuje, ako používame nejakú reprezentáciu, aby sme reprezentovali inú, s podobným obsahom, tvrdí, že obsah (rozprávka o Červenej Čiapočke) neopisujeme, ale parafrázujeme, prekladáme, tlmočíme, rekapitulujeme, jednoducho, interpretujeme (s.31 - 43). Pravda, treba spomenúť, že Sperber akceptuje úlohu interpretácie, ktorá nám slúži ako evidencia nielen v antropológii, ale aj v každodennom živote. Tretia kapitola *Antropology and Psychology: Towards an Epidemiology of Representations* (s. 56 - 76) je slávnou, opakovane publikovanou prednáškou, ktorú v roku 1984 autor predniesol na LSE v Londýne na počesť B. Malinowského. V stati sa polemizuje s názorom, že mentálne schopnosti človeka síce predpokladajú kultúru, ale jej obsahy a organizácia od nich nezávisí. Sperber aplikuje a zužitkúva Chomského idey, a najmä jeho tézu o vrodenej univerzálnej gramatickej štruktúre, ktorá podľa Sperbera zakladá možnosť tzv. basic concepts (fundamentálnych, elementárnych pojmov). Sperber opisuje mechanizmus intra-aj interindividuálnych procesov produkcie reprezentácií, rozpitváva pojmy disposition a susceptibility (tendencia a sklon) a konštatuje, že epidemiológia neanalyzuje proces tvorby obsahov reprezentácií, ale podmienky ich šírenia a uchovávaní v komunikácii. V tejto súvislosti predkladá aj vymedzenie inštitúcií, ktoré akoby nezapadali do epidemiologického rámca mentálnych aj verejných reprezentácií: " An institution is the distribution of a set of representations which is governed by representations belonging to the set itself" (s. 76). (Inštitúcia je distribúciou množiny reprezentácií, ktorá je determinovaná reprezentáciami patriacimi do tej istej množiny.)

Podrobnejší výklad a ilustráciu vzájomnej relevantnosti psychológie a antropológie, nájde čitateľ v štvrtej kapitole *The Epidemiology of Beliefs* (s.77 -98). Piata kapitola *Selection and Attraction in Cultural Evolution* (s. 98 - 119) ponúka alternatívne modelovanie kultúrnej evolúcie, ktoré problematizuje - dnes taký populárny - selekčný biologický model, pričom autor pracuje s epidemiologickým modelom "cultural attraction" (kultúrnej príťažlivosti), kde má nezastupiteľnú úlohu psychologický mechanizmus. V šiestej kapitole *Mental Modularity and Cultural Diversity* (s.119 - 150) rozoberá modulárnosť mysle ako predpoklad kultúrnej rozmanitosti. V mnohom tu nadväzuje na Chomského názory na architektoniku mysle, jej vlastností a možnosti. Snaží sa ukázať, že geneticky zakódované kognitívne predispozície sú nielen zlučiteľné s mnohorakosťou kultúry, ale ešte aj prispievajú k explanácii tejto rôznorodosti. V závere s príznačným názvom *What is at Stake?* (s.151 - 156) Sperber

rekapituluje zámer, výsledky a limity svojho epidemiologického prístupu k explanácii kultúrnych fenoménov. Osobitne podčiarkuje, že medzi epidemiológou reprezentácií, ktorá sa usiluje o kauzálnu explanáciu pomocou reconceptualizácie a interpretatívnym prístupom, snažiacim sa pochopiť a urobiť sociálne javy zrozumiteľnými, nejstvue nijaký skutočný teoretický konflikt. Sperber opakovane zdôvodňuje a argumentuje, prečo je redukcionizmus na spôsob prírodnej vedy neudržateľným postojom a výskumným programom, a stručne načrtáva zodpovednosť aj riziká sociálnej vedy vzhľadom na jej postavenie a poslanie v spoločnosti.

Prirodzene, nejde o jednoduchú lektúru a od čitateľa sa vyžaduje minimálne znalosť základných výsledkov kognitívnej psychológie, filozofie mysle, orientáciu v problematike filozofie jazyka doplnenú aspoň základnými poznatkami o antropologických paradigmách. Napriek nárokom kladeným na recipientovu intelektuálnu výbavu, ide o dielo napísané elegantne, precíznym štýlom a doslova nabité provokatívnymi myšlienkami. Namiesto hmlistých dojmov a autorových obľúbených obsesí čitateľ má pred sebou zdôvodnené tvrdenia, precízne argumenty a dostatočné množstvo empirickej evidencie.

Jedinečnosť tejto práce vynikne na pozadí názorov, ktoré sa pokúšajú "pristrihnúť" sociálne vedy podľa vzoru prírodných disciplín, čo je beznádejne stratená vec, ale aj v opozícii voči názorom z druhého brehu, ktoré vidia špecifickosť interpretatívistického diskurzu v tom, že jeho objektom sú postulované imateriálne entity presahujúcu sféru prírodného. Sperber ponúka umiernenú verziu naturalizmu bez nárokov redukcionizmu, ktorý žne úspechy v prírodných vedách, a ponúka plauzibilný projekt s možnosťami falzifikácie jeho výsledkov. Ide o prácu, ktorá signalizuje, že v otázke naturalizácie sociálneho poznania ešte stále nepadlo posledné slovo. Nepochybne je to kniha, ktorá si zaslúži pozornosť tak odborníkov, psychológov, antropológov, sociológov, ale aj filozofov a teoretikov vedy. Keďže v dohľadnom čase "nehrozí" nijaká domáca metodologická práca z filozofie sociálneho poznania, slovenský preklad Sperberovej knihy by mohol znamenať zlom v tom smere, že domáci protagonisti sociálnej vedy by si azda uvedomili naliehavosť a význam komunikácie a kognitívnych vied pre rozvíjanie vlastnej disciplíny (čo je dávno folklórom v krajinách, kde akademický život nepodľahol pochybnému šarmu holistického marxistického prístupu k sociokultúrnym javom).

Tatiana Sedová